

завданнями реформування освіти в Україні. Педагогічна культура вчителя, утвердження інваріантних загальнолюдських цінностей у навчанні і вихованні школярів допоможе попередити, а з часом і подолати негативні явища і процеси, що ускладнюють процес розвитку та виховання підростаючого покоління.

ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСТОЙСТВО МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТРИАДИ "ІСТИНА-ДОБРО-КРАСА"

І.А. Зязюн,

доктор філософських наук, професор, академік АПН України
директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України

Формування і розвиток морально-етичної культури особистості базисною опорою має принципи загальнолюдської культури. "Моральність ніколи не залишається відособленою, а завжди знаходиться у нерозривному переплетенні з тканиною різнобічного буття людини у суспільстві. Вона завжди співвідноситься з чимось лише їй притаманним способом... Моральність ніколи не виступає самотисненою себе сферою, але завжди виявляється взаємовідношеннями з чимось іншим" [4.15]. Послугуючись ідеалом гуманності і розуміючи людську особистість як вищу цінність, загальнолюдська культура впродовж усієї своєї історії виробляє критерії для визначення добра і зла, краси і потворності, істини і неправди.

Справді, якщо становлення етичної культури відбувається під впливом численних різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників, то воно не може бути результатом одного лише морального виховання та й будь-якого Іншого цілеспрямованого впливу на людину. Моральний розвиток - не лише результат зовнішнього усвідомленого і планованого впливу на людину, але й феномен її самобутнього життя, результат самоосвіти і самовиховання. Тому, якщо розуміти сутність „етичного світовідношення” в усій його багатоаспектності, в повноті його історичних реалізацій і багатстві потенцій, то стає очевидним, з одного боку, нерозривний зв'язок між моральними, естетичними, пізнавальними аспектами буття і необхідність формування етичної культури в контексті загальної культури людини - з другого.

У сучасному суспільстві, неоднорідному за своїм культурним складом, можна виокремити бодай чотири рівні цінностей: загальнолюдські, національні, групові й індивідуальні. Перші створюють єдине Інтегративне поле для всіх цінностей, на основі яких можлива взаємодія і взаєморозуміння між народами, країнами, окремими людьми. Називаються й такі цінності, як правові, політичні, релігійні, естетичні, моральні, художні, екзистенціальні, або такі, як життя, праця, здоров'я, свобода, любов, щастя, сім'я, патріотизм і ін. Можна обговорювати анти цінності (брехня, потворність, зло і т.д.), значення яких применшувати, звичайно, не можна. Існують і псевдоцінності, найбільш загрозливі, бо часто-густо виглядають як справжні. При цьому і ті, й інші негативні зразки можуть відігравати і позитивну роль.

М.Д.Нікандров вважає більш правильною і необхідною орієнтацією на відносно чисельно обмежені цінності, які й становлять собою узагальнені цінності виховання. Такий підхід видається більш інструментальним і водночас більш доцільним для системи освіти і виховання учнівської і студентської молоді [7, 10]. Звичайно, важливо виокремити з певною долею умовності базові цінності, які тією чи іншою мірою уособлюють останні. До таких відноситься історична триада цінностей - "Істина-Добро-Краса".

Ціннісна триада "Істина-Добро-Краса" була здавна об'єктом пильної уваги дослідників, починаючи з Платона. Рівновеликою їй була лише одна триада "Віра-Надія-Любов", але остання ближча до релігійного світогляду, тому визнаючи за нею безумовний авторитет, освітні системи базувалися на першій. Вочевидь враховується і та обставина, що будь-яка концепція в освіті повинна рівнозначно сприйматися всіма суб'єктами освіти - педагогами й учнями. Перша для освіти була більш прийнятною.

У справі виховання неабияким є факт, що триада "Істина-Добро-Краса" сприяє формуванню ідеалів, які, порівняно з цінностями, більш конкретні і особистісно більш значущі. Цінності існують і поза їх суб'єктивним визнанням, буття ж ідеалів без такого визнання неможливі. У цьому разі, позитивні людські ідеали є продуктом особистісного опанування цінностей на основі їх інтеграції. Як відомо, ідеал - це образ бажаного майбутнього, до якого слід прагнути як до

найвищої цілі самовдосконалення. І тут спрацьовує чи не єдина закономірність, притаманна людській духовності, коли не існуюче, але бажане стає критерієм оцінки існуючого. Уявне бажане перемагає, досягнуте суще і стає найважливішою спонукою саморозвитку. Якщо людина увійшла в поле дії ідеалу, вона не може жити довільно і хаотично - їй допомагає енергія ідеалу, створена психофізіологічною внутрішньою структурою індивіда, що швидко своїм розвитком і саморозвитком досягає рівня суб'єкта, особистості, Людини (Бахтін М.).

Використовувати тріаду "Істина-Добро-Краса" як механізм інтеграції загальнолюдських цінностей продуктивно ще й тому, що загальну культуру людини, починаючи з раннього дитинства, започатковують і вдосконалюють упродовж життєвого циклу людини три її складові: культура естетична, культура інтелектуальна і культура етична. Розвиток етичної культури не може відбуватися на основі етики, як науки про моральні стосунки і обов'язок людини. "Етика, редуційована до самої себе, залишена на саму себе, є спустошеною етикою, бо етичне начало - не виток цінностей, а модус відповідального ставлення до цінностей [2, 446-447]. І справді, перетворення життя лише в обов'язок служіння моральній ідеї у чомусь збіднює людину, позбавляє її змістовної повноти і природності.

Етичну культуру можна визначити як буття культурно-морального простору й часу, яке створюється за рахунок постійного напруження зусиль людини і виявляється в духовно-моральних станах та морально орієнтованому способі життя. "Вихід у духовний час-простір, простір культури відкриває життя і самій особистості той вищий смисл, який надає її життєвій лінії висхідний характер" [1, 49].

Формування етичної культури суб'єкта учіння варто розглядати через інтеграцію естетичних, інтелектуальних і етичних цінностей в контексті людського світогляду, що розвивається на основі діалогу культур. Чим більше людина знає про інші культури і духовно їх переживає, тим більш тонко й глибинно сприймає і відчуває специфіку своєї національної культури і дбайливіше до неї ставиться.

Кристалізація етичної культури можлива в одному випадку, коли моральні цінності асимільовані, перероблені в душевній структурі людини і доведені до моменту перетворення їх у поняття, тобто у "живе знання" (М.В.Гоголь, Г.С.Костюк, В.В.Давидов, В.П.Зінченко, А.Ф.Лосєв, Г.С.Сковорода, С.Л.Франк, Ф.Шлегель, Г.Г.Шпет, П.Д.Юркевич і ін.).

Моральні поняття діалогічні за своєю природою і несуть у собі специфіку культур. І це необхідно використати у розвитку етичної культури суб'єктів учіння. У справжньому діалозі беруть участь не лише реальні співбесідники, які прагнуть до поліфонії голосів, до нього підключаються представники різних культур і епох: письменники, герої літературних творів, поети, вчені, філософи, політики. Мислителі завжди готові на рівних вступити в бесіду і намагалися в який раз розгадати таємницю буття, проникнути в глибини людського духу. Звідси центральним механізмом формування етичної культури є система методів і прийомів усвідомлення суб'єктами уміння і виховання морального поняття в контексті різних культур і кристалізації в ньому особистісного смислу.

Діалог, що наситився змістом кристалізованих понять, не має смислового кінця, але має тимчасову авторську закінченість. Між висловлюванням і очікуванням, питанням і відповіддю завжди існує розрив у часі, пауза, напружене очікування, мовчання. Ця напруга і є часом входження в стан народження думки, особистісного зростання людини. Трапляється, що безмовність, мовчання багато значніші за будь-який діалог, говорять про головне, сокровенне. У педагогічній праці трапляються хвилини, коли на уроці слів взагалі непотрібно, вони лише заважають зустрічі душі з душею. Багато педагогів висловлюють згоду, що години "словесної безмовності" в їхній педагогічній практиці найцінніші, найбільш благодіючі. Тут виключно роль відіграє інтуїція. Найчастіше її характеризують "...як здатність осягнути особливості, які визначають особистість іншої людини шляхом їхнього безпосереднього бачення, без обґрунтування за допомогою доказів. Осмислення соціальних особливостей об'єкта, сприйняття здійснюється в цих умовах суб'єктом, який пізнає іншу людину або явище шляхом миттєвих узагальнення й трансформації даних від вихідних до результату, без усвідомлення ходу міркувань. У ході такого процесу в людини відбувається швидка актуалізація пізнавальних функцій, мобілізація пізнавального досвіду з метою осягнення певного вчинку, факту поведінки іншої людини. Це, імовірно, і є, найбільш рельєфна демонстрація "роботи" розвинутих соціальних здібностей" [4, 59].

Процес розуміння і усвідомлення передбачає, що в пограничній точці зустрічі декількох смислів утворюється напружений діалоговий простір, в якому виникають резонансні явища,

пов'язані з визріванням індивідуальних смислів. Знайдений смисл закріплює в пам'яті моральні поняття, їх індивідуальне розуміння, а також формує здібності особистісного судження, тобто здібності інтерпретувати моральні цінності, ситуації і приймати відповідальні рішення, а це допомагає набути досвіду власної думки. Готовність до судження виникає на основі глибокого опанування системи моральних понять.

Відомо, що понятійне пізнання - шлях від абстрактного до конкретного і навпаки. Шлях, яким мислення відтворює для себе явище в усій його повноті, цілісності, конкретності, - це сходження від найпростіших визначень до більш змістовних, які утворюють систему уточнюючих понять. Щоб усвідомити сутність добра, наприклад, необхідно, як мінімум, проаналізувати само це поняття, здійснити його комбіноване поєднання у таких змістових комбінаціях: добро - свідоме, добро - немотивоване, добро - несвоєчасне, добро - зло. Ще краще, коли додатково дається інтерпретація цього поняття в контексті різних культур, тобто сходження до рівня "діалогу культур". При переході одних понять до інших утворюються внутрішні зв'язки, які їх оживляють, роблять рухливими і взаємозумовленими, перетворюючи всю цю динамічну структуру в теоретичну модель. Саме вони здатні формувати етичну культуру суб'єктів учіння.

Окрім перелічених - головних і значущих - механізмів, які прилучають учнів до цінностей, є й інші, які можна розглядати як цінності: любов, віра, надія, поглиблене споглядання, вчинок, творча діяльність. Між загальнолюдськими цінностями і світом дитини, як суб'єкта виховання, можна виявити два типи посередників-Інтеграторів. Перша - так звані "медіатори". У процесі розвитку людської культури виявлено п'ять основних медіаторів: Міф, Число, Слово, Знак і Символ (І.Кант, В.Гумбольдт, Е.Кассіер, Г.Г.Шпет, А.Ф.Лосев, П.А.Флоренський та ін.). Завдяки медіаторам зберігається духовна спадковість культури, її вертикальна складова. Вони є в будь-яких творах культури і, звичайно, в шкільних знаннях. Звідси другий тип - це твори культури. Зберігаючи духовну значущість шкільного знання, необхідно, щоб у ньому втілювався знак, міф, слово, символ, число.

Особливу роль у становленні моральної людини відіграють ті твори культури, які мають таку ознаку як "притча", що концентрує в собі багатовіковий духовний досвід людства, зберігає його довічну актуальність і таїну прилучення до мудрості. Притча цінна ще й тим, що, зберігаючи можливість багаторівневої смислової інтерпретації, володіє вирішальною акцентуацією у становленні і розвиткові самосвідомості людини. Саме "притчеве начало" утримує головний смисл того, що вивчається, зберігаючи можливість інтеграції між шкільними предметами.

Сучасні науковці виявляють у кожній теорії світоглядні і соціокультурні передумови. Подібні основні начала, як смислові координати теорії, є герменевтичними компонентами науки. У такий спосіб, навіть природничо-наукові дисципліни імпліцитно утримують в собі гуманітарний потенціал. Звідси основні теми з математики, фізики, хімії, біології, що мають принципове значення для розвитку особистості дитини. Окрім строгої наукової трактовки їх можна викладати і як своєрідні притчі. Важко утриматися і не придумати притчу, наприклад, про закон всесвітнього тяжіння Ньютона, що пов'яже воедино яблуко, ракету і рух планет. А чого варта притча з приводу закону інерції, який можна вважати одним із безрозсудніших законів в історії науки, бо ніхто й ніколи на Землі не бачив рівномірного руху без дії зовнішньої сили. Л.М.Толстой придумав такий образ з використанням властивості математичного дробу. Людина є дріб: чисельник - сукупність її достоїнств, а знаменник - це те, наскільки вона свої достоїнства оцінює, при цьому гармонія є тим випадком, коли дріб прагне до одиниці.

Смисловою розумінню природно-наукових предметів сприяє той факт, що основні наукові поняття, зокрема: число, атом, заряд, світло, тяжіння, життя, точка, множина, простір, час і т.п. - це невирішені проблеми, які можна осягнути лише з допомогою образів, метафор, символів. Лауреат Нобелівської премії В.Гейзенберг, зближаючи квантову теорію з художнім твором писав: "... саме в іноказанні чи притчі розгортаються, врешті - решт, останні і найглибші пізнання" [3, 424].

Великі вчені завжди тяжіли до афористичності, до притчі, особливо, коли прагнули пояснити суть своєї концепції у популярній формі. Як у цьому випадку не звернутися до Альберта Ейнштейна: "Я всі свої відкриття зробив не розумом, а почуттями. .. Я від Достоевського взяв значно більше, ніж від усіх найзнаменитіших фізиків світу з їх науковим доробком у найвпливовіших фізичних часописах".

Пізнання притч народів світу і житейської буденності безпосередньо співвідносяться з можливостями інтегрованого осягнення людських цінностей. Опанування останніх ми пов'язуємо більше з ідеєю гуманітаризації освіти, ніж з ідеєю гуманізації, яка створює сприятливі умови

для учіння та виховання і, завдячуючи особистісно-орієнтованому підходу, спрямована на найдивидшу, найпродуктивнішу соціалізацію і самореалізацію суб'єкта учіння.

Із допомогою гуманітаризації здійснюється ціннісно орієнтований підхід з метою пробудження в особистості культурно-моральних потреб і прагнень до ідеалів. Гуманітаризація передбачає розробку не абстрактних чи утилітарних для суб'єкта людини, тобто шлях до просвітництва і мудрості. Згідно з другою - це усвідомлення того, як зробити діяльність людини в досягненні своїх цілей більш успішною і ефективною. У цьому випадку варто звернути погляд на храм Аполлона в Дельфах і побачити не лише зовнішньо, але й відчути внутрішньо філософське узагальнення "Пізнай самого себе". І знову Сократ: "Пізнай передусім самого себе. Не знати самого себе і бути переконаним, що знаєш те, чого насправді не знаєш - ось що найближче межує з безумством" [5]. Яке ж відношення правило "пізнай самого себе" має до філософії гуманітарної математики (хибно розуміється часто-густо як математика для гуманітаріїв)?

Математичне знання невідривне від загальної людської культури. Поза культурним контекстом воно немислиме. Розвинена математична культура є уможливленням для кожної людини розвинути в собі конкретні методологічні навички використання математичних методів у практичній діяльності. Ці методи мають прикладну, ціннісну і загальнокультурну спрямованість. Гуманітарно освічені люди повинні розвивати і підтримувати впродовж життя шляхом саморозвитку уміння логічно грамотно формувати і формулювати нові поняття, вибудовувати несуперечливі класифікації, відокремлювати суттєві ознаки від несуттєвих. Наполегливість у логічних пошуках перероджується у звичку, а потім перестає бути примусом, тому що відбувається несвідомо і автоматично. Як володіння іноземними мовами значно збільшує соціальні горизонти кожної людини, так і володіння мовою математики розширює наукову картину світу спеціаліста-гуманітарія, надаючи йому новий ступінь свободи. Сила математики виявляється в потужних методах перетворення записаної на її мові інформації. Мова математики часто ефективна саме тому, що сама математика не зводиться лише до неї. Світоглядні розділи математики сприяють розумінню гармонії інтуїції і науково вивірених ідей. Більш того, концентрований вираз соціального досвіду у будь-якій науковій галузі, зокрема й математиці, безперечно, несе в собі, крім навчального і виховний компонент. З цього приводу М.І.Пирогов зауважує: "...наука потрібна не для одного лише здобуття відомостей ... в ній приховується - іноді глибоко і тому для поверхового спостерігача непомітно - інший важливий елемент - виховний. Хто не зуміє ним скористатися, той ще не знає всіх властивостей науки і випускає з рук своїх такий важіль, яким можна підняти велику вагу" [8, 247]. Під ним розуміється універсальна одиниця, чи "ціле" з їхньою частиною.

Основна відмінна риса заходів, пов'язаних з формуванням і розвитком етичної культури суб'єктів освіти і виховання, полягає в тому, що на них, окрім поняття "ціль", фігурує і поняття "ідея". На переконання П.В.Копніна, "в ідеї предмет відображується в аспекті ідеалу, тобто не лише таким, "яким він є", але й яким він "повинен бути"... Ідея спрямовує практичну діяльність, утворюючи ідеальну форму майбутньої речі чи процесу" [8, 236]. Тому ідея вибудовує реальність, яка формується, із майбутнього, яке має оптимістичний вплив на сучасне, у деякому розумінні існуючи в ньому. Вона включає в себе численні цільові установки і шляхи руху.

Отже, формування етичної культури суб'єктів освіти продуктивно здійснюється в процесі інтегрованого опанування загальнолюдських цінностей, із врахуванням рівня їх загальної культури, в логіці осягнення системи моральних понять. Педагогічне достоїнство цінностей тріади "Істина-Добро-Краса" як інтегруючого фактора передбачає, що: поєднуються морально-етичні, інтелектуальні і естетичні цінності в ім'я формування вищої цінності - "людини культури", орієнтованої на оптимістичні ідеали; в тріаді інтегрується етична, естетична й інтелектуальна культура людини; органічно поєднуються учіння, виховання і розвиток особистості; вибудовується ціннісна вертикаль, яка сприяє створенню культурно-морального простору і часу; уможливується аналіз будь-яких освітніх заходів і уроків з огляду формування етичної культури; створюються умови для розвитку духовних здібностей - інтелекту, волі, уяви.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Время как фактор изменения личности: Сб. научных трудов / Под ред. А.В. Брушлинского, В.А. Поликарпова. — Минск, 2003.
2. Аверинцев С.С. /Бахтин М. Собр.соч. - Т. I. - М.,2003.
3. Визгин В.П. Вернер Гейзенберг и Габриэль Марсель: резонанс творческой мысли /Визгин В.П. Изд.